

Berger Viktor,

a Pécsi Tudományegyetem
egyetemi tanársegéde

E-mail: berger.viktor@pte.com

A társadalmi struktúra- elemzés dilemmái és eldöntendő kérdései*

Az egyik legalapvetőbb kérdés, amivel minden társadalmi struktúra-elméletnek foglalkoznia kell, hogy miként fogjuk fel a társadalmat. Mi a társadalom fő strukturáló ereje? Létezik a társadalom strukturálódása terén egyetlen domináns tényező, vagy inkább több felelős ezért? A marxi osztályelmélet válasza az volt, hogy a gazdaság, illetve a tulajdonviszonyok a döntő tényezők (Marx [1973], Dahrendorf [1999]). Ezzel szemben Max Weber több olyan szférát jelölt meg, melyek mindegyikének azonos vagy legalábbis hasonló mértékű strukturáló erőt tulajdonított (gazdasági rend, társadalmi rend, hatalom szférája). Az első esetben a feltételezés szerint létezik egy domináns mező, melynek hatása kisugárzik az emberek/csoportok összes további életkörülményére: a társas kapcsolatokra, az életstílusokra, az anyagi helyzetre és az életesélyekre – azaz, a várakozások szerint, ezek osztályspecifikus eloszlást fognak mutatni.¹ Ezzel szemben a másik szemléletmód alapján több egyenrangú strukturáló erő fejt ki hatását, így a társadalom lényegében annyi szempont szerint tagolható csoportokra, ahány ilyen mezőt a kutató megállapított. Weber osztályokról, rendekről és pártokról beszél, minthogy a gazdasági és a társadalmi rendet, továbbá a hatalom szféráját különböztette meg (Weber [1967]). A kauzális irány ebben az esetben nem előre feltételezett: meg lehet állapítani ugyan a különböző szférák csoportjai – Weber esetében: osztályok, rendek, hatalmi csoportosulások – közötti összefonódásokat, de ha rá is tudunk mutatni ilyen összefüggésekre, ezek a rendszer logikájából következően csupán együttállások, egyértelmű kauzális irány nélkül.

Gondolatébresztő írásában Huszár Ákos [2013] az első megoldást választotta, melynek egyik feltételezése, hogy ki lehet jelölni egy olyan meghatározó társadalmi területet, amelyből kiindulva a társadalom tagolódásának lényegét lehet felfejteni; a másik az, hogy ez a kitüntetett terület, az osztálystruktúra a különböző életterületekre

* Hozzászólás Huszár Á. [2013]: Foglalkozási osztályszerkezet (I.) – Elméletek, modellek, valamint Foglalkozási osztályszerkezet (II.) – Az osztályozás problémái (*Statistikai Szemle*. 91. évf. 1. sz. 31–56. old. és 2. sz. 117–131. old.) tanulmányához.

¹ A marxi elmélet ezen vonásához lásd Schelsky ([1961] 243–245. old.) értelmezését.

is rányomja a bélyegét. Az elméleti fejtegetések tehát azt tűzték ki célul, hogy egy olyan új, elméletileg is megalapozott osztálymodell létrehozásához adjanak támpontokat, amely alkalmazhatóvá válna az empirikus kutatásban is. Ehhez két feltételt kell teljesítenie a modellnek: egyrészt szükség van rá, hogy megfelelően lehessen operacionalizálni (ismérv szerinti érvényesség), másrészt a korábbi osztályosításoknál igazolhatóan jobban kellene magyaráznia az életkörülmények szóródását és a társadalmi cselekvést (életesélyek, jövedelmi különbségek, életstílusbeli választások, fogyasztási szokások, politikai preferenciák stb.). Vagyis a cél az, hogy az osztályváltozók, független változóként, a függő változók varianciájának nagyobb hányadát legyenek képesek magyarázni, mint a korábban megfogalmazott osztálytipológiák eddig operacionalizált változatai. Huszár Ákos feltételezése szerint ezt meg is lehet valósítani.

A tanulmány meggyőzően, logikailag koherensen érvel e lehetőség mellett, mindazonáltal felmerülhet az olvasóban némi kétely. A következő gondolatmenet nem szisztematikus kritikát kíván gyakorolni az írás felett, hanem néhány megjegyzéssel, problémafelvetéssel kiegészíteni azt.

A weberi hagyomány alapján *Jörg Rösset* [2005] amellett érvel, hogy az osztálykülönbségek, az életstílusok és a hálózati konfigurációk egymással egyenrangú strukturáló tényezői a modern társadalmaknak (a jelenben mindenképp, és feltehetőleg már a XIX. században is így volt). Ezek alapján nincs egyetlen kiemelt terület, amely a többi szférát egyértelműen meghatározza. A tézist empirikusan is alá kívánta támasztani, részben saját kutatásaival, részben a szakirodalom kimerítő tárgyalásával. Elemzésében arra kérdezett rá, hogy mennyire határozzák meg az osztályhelyzetek, a személyes hálózatok és a kulturális preferenciák² a másik két tényezőt (valamennyi lehetséges oksági irányban). Arra az eredményre jutott, hogy mindegyik tényezőnek szignifikáns – ám eltérő mértékű – strukturáló hatása van bármelyik másikra (*Rösset* [2005] 235–238., 259–270., 309–333., 344–348. old.). Véleménye szerint az adatok igazolták az elméletben megfogalmazott feltételezését, miszerint olyan hatóerőként kell felfogni a három területet, amelyek közül egyiket sem tekinthetjük a végső forrásnak. Az életstílus, az osztályhelyzet és a hálózati miliók egymástól függetlenül is gyakorolnak hatást a többi tényezőre, de egyik hatásnak sincs olyan mértéke, hogy bármelyik szféra determinálna valamelyik másikat. Így viszont elméleti szempontból nem indokolható bármelyik fogalom abszolutizálása: a plurális társadalmi szerkezetnek egy plurális társadalmi struktúra-elméletnek kell megfelelnie.

Rösset adatai természetesen a német és néhány más nyugati társadalomra vonatkoztak, ami kétségeket ébreszthet bennünk: vajon igazak-e az általa elmondottak a

² Cselekvéseméleti kiindulópontja miatt *Rösset* e fogalmakat *Collins* [2010] szellemiségében az individuum szintjére fordította le. Így lett az osztályhelyzetből erőforrásokkal való individuális ellátottság, az életstílusból egyéni kulturális preferencia, valamint a hálózati miliókból homogám egocentrikus hálózat (*Rösset* [2005] 177–183. old., valamint *Berger* [2008] 12–14. old.).

kelet-közép-európai társadalmakra is, vagy csupán a jóléti társadalmak sajátja mindez? Ebben a térségben nem inkább az osztályviszonyok dominanciája figyelhető meg? A felvetés természetesen jogos, hiszen jó néhány tanulmány arra figyelmeztet, hogy a magyar társadalomban erősödnek a társadalmi egyenlőtlenségek, és koncentrálnak az erőforrások (*Angelusz–Tardos* [2006]). Ezeket az eredményeket nem vitatva érdemes felhozni két érvet a magyarországi plurális társadalmi struktúra-elemzés lehetősége mellett.

1. A modell nem zárja ki, hogy a strukturáló erő tekintetében lehetnek különbségek a három terület között, és hogy e tekintetben történelmi változások is végbemehetnek, csupán azt állítja, hogy mindegyik hatást gyakorol a másikra, és egyik meghatározottsága sem ér el olyan szintet, hogy valamely másik függvényévé kellene tenni.

2. Rössel igazolni kívánja tézisének a múltra nézve is. Szerinte lényegében már a kései császári időszakra is a társadalmi szerkezet pluralitása volt jellemző (*Rössel* [2005] 63–79. old.). Amennyiben ez igaz,³ jogosnak tűnhet a kérdés: ha még ama társadalom (a XIX. század végi német társadalom) szerkezete is plurális volt, amelyiket hagyományosan az éles osztályellentétek és -különbségek alapján szokás leírni, akkor mi tartana vissza minket attól, hogy ezt a szemléletmódot a jelenbeli Magyarországra is alkalmazzuk?

Ettől függetlenül elképzelhető, hogy e fejtegetésekkel ellentétben valóban megalakítható egy olyan osztálymodell (és az osztályváltozók belőle levezetett szettje), amely magyarázóerejét tekintve lényegesen jobban teljesít a korábbiaknál, és amely a másik két tényező jelentőségét elhalványítja. Mindazonáltal szükségesnek tartanám annak indoklását, hogy miért érdemes a Marx által fémjelzett opciót választani a plurális megközelítéssel szemben. Az ilyesfajta igazolás épülhet elméleti és/vagy empirikus érvekre. Az empirikus alátámasztás módszere kétségkívül körülményesebb, hiszen azt kellene tesztelni, hogy az így létrehozott osztályséma nagyobb magyarázóerővel bír a legjobb életstílus-indikátornál és hálózati mérőszámoknál. Persze nem feltétlenül kell ezt az utat járni, hiszen korántsem biztos, hogy egy ilyen méretű kutatásra bármikor is lenne anyagi forrás. A marxi út preferálását elméletileg is megindokolhatjuk. Az egyik ilyen lehetőség lenne, ha *Weber* [1998] nyomán arra hivatkoznánk, hogy a két út közötti választás alapvető értékorientációk függvénye, nem lehet tudományosan eldönteni, melyik a jobb. Bármelyik indoklásról is lenne szó, a kérdés feletti elgondolkodás véleményem szerint nem megkerülhető.

³ Ez valóban nehezen eldönthető, illetve kérdéses, hiszen *Rössel* ugyan lelkiismeretesen összegyűjtött minden fellelhető információt és tanulmányt, de a múlttal kapcsolatban ezek korlátozottan állnak rendelkezésre.

A továbbiakban nem a plurális társadalmi struktúra-elemzés és az osztályelemzés kapcsolatát taglalom, hanem az osztályelmélet Huszár Ákos írásában megfogalmazott konkrét kérdései felé fordulok. Az általa előrevetített irány egyik legígéretesebb céljának tűnik, hogy a foglalkozási osztályok tipológiáját ki kellene bővíteni a nyugdíjasok, a munkanélküliek, valamint a gazdaságilag inaktívak csoportjaival, kategóriáival. E csoportok felett az osztályelméletek többsége át szokott siklani, ami valóban probléma, hiszen ha pusztán a munka világát vesszük alapul, akkor a társadalom jelentős hányada nem (vagy csak körülményesen, kerülőutakon keresztül) sorolható be valamely csoportba. Ezzel kapcsolatban felmerülhet néhány kérdés. Nem világos, hogy a szerző szerint a nyugdíjasokat és a munkanélkülieket stb. miként lenne érdemes beépíteni az osztályszémába: tovább nem tagolt vagy belülről is differenciált, így több kategóriát alkotó csoportokként. Az első útra látszik utalni az a megjegyzés, miszerint „E sajátos csoportoknak az életesélyeit, illetve viselkedését leginkább az határozza meg, hogy az egyes társadalmakban a szociális jogok mely formáit ismerik el, s hogy ezekhez milyen tartalmakat kapcsolnak” (Huszár [2013] 127. old.). A törekvés a két csoport beépítésére a társadalmi struktúráról alkotott képbe, bár nem gyakori, azonban korántsem teljesen új. *Stefan Hradil* [2010] klasszikus, németül 1987-ben megjelent, részben már magyar fordításban is olvasható írásában az NSZK társadalmi helyzetei (az objektív helyzetek alapján elkülönített makrotársadalmi csoportok) között szerepeltette a (tartós) munkanélkülieket és a nyugdíjasokat, bár e csoportokat nem differenciálta tovább.⁴ Ez az út sem példanélküli, tehát járható.

Érdeemes lenne ugyanakkor azon elgondolkodni, hogy e csoportokat nem feltétlenül kellene monolit tömbökként kezelni, hanem talán csoportokra lehet bontani őket.⁵ És valóban: feltételezhető, hogy e két csoport nem homogén. A kérdés tehát az, miként lehetne tagolni őket? Az egyik közismert eljárás az, amit Huszár Ákos is ismertet egyik tanulmányában (Huszár [2012] 11–12., 26. old.), miszerint a gazdasági aktivitás alapú felosztás, melyben a munkanélküliek ugyan egy monolit tömböt képeznek, a nyugdíjasok és a gazdaságilag nem aktívak pedig differenciált csoportokként jelennek meg. Az ilyen típusú felosztás mellett az is szokásos eljárás a nyugdíjasok elhelyezésére, hogy az egyének az utolsó munkahely osztálybesorolása alapján lesznek valamely osztályhoz hozzárendelve. Ennek előnye, hogy a kereső tevékenységet végzőket és a nyugdíjasokat hasonló logika alapján bontjuk csoportokra (hiszen a besorolás alapja a foglalkozás vagy a volt foglalkozás). De vajon valóban jó elve-e ez a nyugdíjasok tagolásának? Ez korántsem biztos, hiszen az utolsó munkahely gyakran igen keveset mond el a jelenbéli és a korábbi életkörülményekről.

⁴A hradili társadalmi helyzetek ismertetéséhez lásd *Berger* ([2008] 59–61. old.).

⁵Lényegében Huszár Ákos is ennek szükségességéről beszélt a Magyar Szociológiai Társaság 2012. november 9–10-én tartott konferenciáján előadásában, ahol kérdésre válaszolva kifejtette, hogy ha már a gazdaságilag aktív, munkahellyel rendelkező személyeket olyan szépen klasszifikáljuk a szociológiában, miért ne lehetne megtenni ugyanezt a nem dolgozók esetében is.

Célszerű volna tehát új utakat találni. Az egyik kézenfekvőnek tűnő megoldás egyben a legegyszerűbb is. Az osztálytipológia számára Huszár által javasolt klasszifikáló eljárást magunk mögött hagyva, a graduális szemléletmód alapján a jövedelmek összmennyisége szerint néhány csoportra lehetne osztani a nyugdíjasokat. (Figyelembe véve az összes, különböző forrásból származó bevételt, így például a nyugdíjat, a különféle segélyeket, juttatásokat stb.) Természetesen az eljárást tetszőlegesen ki lehetne egészíteni további graduális rétegződési változók bevonásával a nyugdíjas csoportok megalkotására.

Ugyanez elmondható a munkanélküliek és a gazdaságilag inaktív személyek csoportjairól is. A helyzetek heterogenitása miatt érdemes lehet velük kapcsolatban is a graduális szemléletmódot alkalmazni. Ennek a módszernek előnye lenne, hogy valóban kellőképpen differenciált képet kapnánk a gazdaságilag inaktívokról, a nyugdíjasokról és a munkanélküliekről.⁶ Hátrányaként róható azonban fel, hogy megbontja a társadalmi csoportok tipológiájának egyöntetűségét, hiszen a kereső tevékenységet végző személyek esetében egy klasszifikálási művelet révén kerülnének a csoportok elkülönítésre, míg a gazdaságilag nem aktívak és munkanélküliek esetében graduális szemléletmód alapján. Ennek az lenne a következménye, hogy a tipológiában különféle csoportok állnának szemben egymással: az inaktívoknak az életkörülmények graduális eloszlásai szerint létrehozott csoportjai és a minőségileg klasszifikált osztályok (melyek önmagukban semmit sem mondanak el az osztályokat alkotó emberek életkörülményeiről). Ha el szeretnénk kerülni az ilyen minőségbeli heterogenitást, akkor a nem kereső populációkat is klasszifikálva kellene tovább tagolni. Kérdéses azonban, hogy lehetséges-e a klasszifikáló eljárás alkalmazása e csoportok esetében.⁷ A döntés tehát nem egyszerű.

A továbbiakban néhány olyan újabb meglátásra szeretnék kitérni, amelyek kérdéssé teszik azt a berögződött véleményt, hogy az osztályt magát egyáltalán foglalkozási osztályként kell értelmeznünk. A legnagyobb érdeklődést kiváltó elméletek egyike *Guy Standing* ([2011], [2012]) koncepciója az ún. prekariátusról,⁸ mely az egyre növekvő létbizonytalanságot kívánja sajátos módon megfogalmazni. Mint ahogy az *Szépe András* tanulmányából is kitűnik, a fogalmat többféle értelemben használják a témában publikáló szerzők: a prekariátus jelölheti azokat a létbizonyta-

⁶ Így például nem kerülné egy csoportba az a felső középosztályi szinten élő háztartásbeli, akinek sohasem volt kereső állása és az a halmozottan hátrányos helyzetű személy, akinek szintén nem volt még kereső foglalkozása.

⁷ Ha nem graduális módon akarná az ember klasszifikálni őket, akkor valahogy az állami juttatások fajtáit lehetne alapul venni. Ki milyen ellátási osztályba/alosztályba tartozik? Mely elvek alapján lehet különbségeket tenni? Szemben a graduális rétegzési eljárással, ennek az lenne az előnye, hogy így más formában ugyan, de ismét minőségi különbségek alapján lehetne csoportokat elkülöníteni. Nem állna elő az eltérés, hogy az aktívak esetében a klasszifikálás, míg a munkabérrel nem rendelkezők esetében a graduális csoportalkotás jelenne meg.

⁸ A prekariátus a bizonytalanságnak és a folyamatos átmenetiségnek kitett új, egyre bővülő létszámú osztály, amely sok szempontból igen heterogén, de eltérő társadalmi rétegekből származó tagjainak egyaránt meghatározó jellemzője a munka világában tapasztalt sokdimenziós biztonságihiány. (*A szerk.*)

lanságban élő személyeket, akik politikailag is aktívvá váltak, és az utóbbi évek társadalmi mozgalmainak magját alkotják. A prekariátus fogalma kiindulhat abból a tényállásból is, hogy a munka világában egyre növekszik a kiszolgáltatottság és bizonytalanság, egyre nagyobb arányban foglalkoztatják az embereket „atipikus” módon, egyre több személynek lesz törékeny és veszélyeztetett a társadalmi helyzete. A prekariátusnak ez egy szélesebb értelmezése tehát: azokat a személyeket jelöli, akik ily módon veszélyeztetett helyzetben vannak. A fogalom harmadik értelme még tágabb: ez a sebezhetőség, amely a létbizonytalanság általános terjedésére hívja fel a figyelmet, továbbá arra, hogy a prekaritás eltérő intenzitással ugyan, de rátelepszik az egész társadalomra, potenciálisan minden csoport érintetté válik (*Szépe* [2012] 93–94. old.).

A prekariátus standingi fogalma tehát olyan jelenségeket ír le, amelyekre korábban más címszó alatt reflektáltak már más szerzők is (*Beck* [1996], [2005]), ámde úgy tűnhet, hogy az empirikus társadalmi struktúra-elemzések ezekről a folyamatokról, trendekről kevésbé vettek tudomást. Érdemes elgondolkodni azon is, hogy a prekariátus növekedése milyen módon hat a társadalom tagolódására. Ahogy az *Ferge Zsuzsának* a KSH-ban 2012. november 20-án megrendezett, „*A magyar társadalom rétegződése*” című műhelykonferencián elhangzott éleslátású megjegyzéséből kitűnt, mindez kétségbe vonja azt, hogy az osztályokat foglalkozási osztályokként kell-e elsősorban elképzelnünk. A bizonytalan helyzetek terjedése, az életpályák kiszámíthatatlansága, a gyakori állásváltoztatások (vagy a munkához jutás és a munkanélküliség váltakozása), a szakmai identitások elsorvadása mind-mind megkérdőjelezi, hogy a jelenbeli társadalmak munkatársadalmak-e még. Minek következményeként kétségessé válnak a szociológusok által létrehozott foglalkozási osztályok és az, hogy a megkérdőjelezetteket a jelenlegi foglalkozásuk alapján sorolják be ezekbe.

Úgy tűnik, hogy a prekariátus mint társadalmi csoport nem gyakran jelent meg az eddigi társadalmi csoport-típológiákban.⁹ Amennyiben a prekariátus fogalmát termékennyé szeretnénk tenni a társadalmi struktúrák elemzése számára, úgy a fogalom második (és harmadik) értelme tűnik értelmes kiindulópontnak. Standing maga is kínál olyan szempontokat, amelyek alapján a fogalom operacionalizálhatóvá válhat az empirikus kutatások számára.¹⁰ Ily módon pedig beépíthetők lennének a prekariátus csoportjai az össztársadalmi struktúráról alkotott képbe.¹¹ Attól is óvakodni kell azonban, hogy túlméretezzük a prekariátus jelentő-

⁹ A prekariátus össztársadalmi tagolódásban elfoglalt helyére vonatkozóan Standingnél is csak utalásokat találunk (*Standing* [2012] 589. old.).

¹⁰ Hét olyan dimenziót különböztet meg, amelyek prekár helyzeteket hozhatnak létre: munkaerő-piaci, foglalkoztatottsági, jövedelmi, képviselési biztonság, továbbá az állás és a készségek reprodukálásának biztonsága, illetve a munkakörülmények biztonsága (*Standing* [2011] 10–13. old.).

¹¹ Minthogy a nyugdíjasok és a nem bérből élők azon csoportok közé tartoznak, amelyeknek tagjai a társadalmi átlagnál nagyobb valószínűséggel vannak létbizonytalan helyzetben, a prekariátus fogalma e csoportok az előzőkhöz képest alternatív megragadását teheti lehetővé.

ségét. Feltehető – és Standing is ezen a véleményen van –, hogy bizonyára ezután is léteznek olyan csoportok, amelyek számára a foglalkozás, illetve a hivatás továbbra is azt a szerepet tölti be, mint amit a szociológiai hagyomány feltételez (bár Standing diagnózisa épp e csoportok folyamatos csökkenésére fut ki). Ha ez így van, akkor valóban tarka képet kapnánk a társadalmi struktúráról (még akkor is, ha a tanulmány első felében említett életstílusokat és hálózatokat figyelmen kívül hagyjuk), melyben a foglalkozási osztályok mellett nyugdíjasok, diákok/hallgatók, munkanélküliek és különböző prekár helyzetű csoportok jelennének meg. Ez ismét azt jelentené, hogy a társadalmat nem egy egységes séma alapján osztaná fel a kutató, hanem egymástól különböző szempontok érvényesítésével. Hogy ez mennyiben probléma, az már meggyőződés kérdése.¹² Mindenesetre feltehető, hogy ily módon is létrehozható egy elegáns tipológia.¹³

Irodalom

- ANGELUSZ R. – TARDOS R. [2006]: Hálózatok a magyar társadalomban. In: Kovách I. (szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Napvilág, Budapest.
- BECK, U. [1996]: Kapitalismus ohne Arbeit. *Der Spiegel*. 50. évf. 20. sz. 140–146. old. <http://wissen.spiegel.de/wissen/image/show.html?did=8923806&aref=image017/SP1996/020/SP199602001400146.pdf>.
- BECK, U. [2005]: *Mi a globalizáció?* Belvedere Meridionale. Szeged.
- BERGER V. [2008]: A középosztályosodás értelmezési kísérletei a német szociológiában. *Századvég*. 49. sz. 51–93. old.
- BERGER V. [2008]: Életstílus- és miliő kutatások a német szociológiában: a hagyományos struktúramodellek alternatívái? *Replika*. 64–65. sz. 115–130. old.
- COLLINS, R. [2010]: Szituációs rétegződés. Az egyenlőtlenség mikro–makro elmélete. In: Angelusz R. – Éber M. Á. – Gecser O.: *Társadalmi rétegződés olvasókönyv. TÁMOP 2010–201. ELTE*. Budapest. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_19_Tarsadalmi_retegzodes_olvasokonyv_szerk_Gecser_Otto/0010_2A_19_Tarsadalmi_retegzodes_olvasokonyv_szerk_Gecser_Otto.pdf.

¹² Mindenesetre nem példa nélküli az ilyen kép a társadalmi struktúra objektív oldaláról: a hradili társadalmi helyzetek fogalma is heterogén a felépítését tekintve: az egyes társadalmi helyzetek számára más és más egyenlőtlenségi dimenziók fontosak/konstitutívak. Ehelyütt hívnám fel a figyelmet arra, hogy ugyanezen szerzőnél a nyugdíjasok, a tartós munkanélküliek, valamint a szegények, a marginális csoportok és a diákok mellett a különböző mértékű kockázatokkal jellemezhető bérből élő átlagemberek is külön csoportot alkotnak (átlagkeresetűek, alacsony, közepes és magas kockázatokkal). Vagyis a szerző beépített jó néhány olyan elemet a felosztásába, amit ma a prekariátus irodalma tárgyal (*Hradil* [2010] 407–411. old.).

¹³ De kétségek is felmerülhetnek, hogy megéri-e egyáltalán a fáradozás. Amennyire szimpatikus *Hradil* társadalmihelyzet-tipológiája, annyira csalódást keltő, hogy a német viszonyokat tekintve magyarázóereje alig teljesít jobban egy foglalkozási alapon létrehozott hagyományos rétegmodellnél (O. G. Schwenk kutatását idézi: *Rössel* [2005] 27–28. old.).

- DAHRENDORF, R. [1999]: Az osztálytársadalom modellje Karl Marxnál. In: *Angelusz R. (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum. Budapest.
- HRADIL, S. [2010]: Társadalmi helyzetek és miliők: egy fejlett társadalom struktúrájának elemzése. In: *Angelusz R. – Éber M. Á. – Gecser O.: Társadalmi rétegződés olvasókönyv: TÁMOP 2010-201*. ELTE. Budapest. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_19_Tarsadalmi_retegzodes_olasokonyv_szerk_Gecser_Otto/0010_2A_19_Tarsadalmi_retegzodes_olasokonyv_szerk_Gecser_Otto.pdf.
- HUSZÁR Á. [2012]: Osztályegyenlőtlenségek Az egyenlőtlenségek ábrázolása Magyarországon. *Szociológiai Szemle*. 22. évf. 2. sz. 4–26. old.
- HUSZÁR Á. [2013]: Foglalkozási osztályszerkezet (II.) – Az osztályozás problémái. *Statistikai Szemle*. 91. évf. 2. sz. 117–131. old.
- MARX, K. [1973]: Az osztályok. In: *Ferge Zs. (szerk.): Társadalmi struktúra és rétegződés II*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- RÖSSEL, J. [2005]: *Plurale Sozialstrukturanalyse. Eine handlungstheoretische Rekonstruktion der Grundbegriffe der Sozialstrukturanalyse*. Verlag für Sozialwissenschaft. Wiesbaden.
- SCHELSKY, H. [1961]: Die Bedeutung des Klassenbegriffs für die Analyse unserer Gesellschaft. *Jahrbuch für Sozialwissenschaft*. Br. 12. Nr. 3. pp. 237–269.
- STANDING, G. [2011]: *Precariat. The New Dangerous Class*. Bloomsbury Academic. London.
- STANDING, G. [2012]: The Precariat: From Denizens to Citizens? *Polity*. Vol. 44. No. 4. pp. 588–608.
- SZÉPE A. [2012]: A prekaritás jelenségének vizsgálata az individuumszociológiák felől közelítve. *Replika*. 79. sz. 91–102. old.
- WEBER, M. [1967]: Politikai közösségek. Hatalommegosztás a közösségen belül: osztályok, rendek, pártok. In: *Weber, M.: Gazdaság és társadalom*. Szemelvények. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest.
- WEBER, M. [1998]: A tudomány mint hivatás. In: *Weber, M.: Tanulmányok*. Osiris. Budapest.